

ХРИСТИЯНСЬКИЙ ПЕРСОНАЛІЗМ

о. Річард Горбань

Івано-Франківська теологічна академія

Персоналістичне визначення культури у творчості Чеслава Станіслава Бартніка

Особове буття людини знаходить свій найповніший та найвищий ступінь вираження в культурі (у широкому значенні). В сучасному суспільстві культура постає як творення «нового світу» та нової дійсності. Особа проявляється насамперед в своєму існуванні, потім знаходить свій вираз в історії, залишаючи особовий слід, але це стає можливим у культурі та за її допомогою [2, s. 553]. Під цим слід розуміти усю діяльність та творчість людини. Кожна праця має знамено творчості, оскільки вносить щось нове, творить нове, розвиває, просуває вперед, створюючи відповідне середовище розвитку особи та допомагаючи особі розвиватись за допомогою творчості і праці. В цей спосіб людина наповнює світ своїм особовим началом шляхом творчості. В значенні активності це означає освоєння даності, творення світу, його розвивання та вдосконалювання, та навіть будування нового світу, більш досконалого. Але робиться це все за взірцем особи. В цей спосіб особа залишає свій слід, відбиток. Тому можна говорити про персоналізацію світу, оскільки особа творить, формує його по-своєму. Але це також і персоналізація людини, оскільки при цьому вона розвиває та вдосконалює себе, свою особовість. Як стверджує Ч. Бартнік, «В культурі людина намагається взяти у свої руки оточуючий світ, пізнати та перетворити його, а передовсім своє тіло, себе і суспільство, природу, космос, щоб реалізувати ідеал себе» [там само]. Тому культура в цьому широкому значенні — це перетворення світу і себе, виведення на вищий рівень буття, більш досконалий, наскільки це можливо та є в силах людини. В ній слід бачити можливість розвитку людського, особового ества, людської природи, а також суспільства. Культура тісно пов'язана з продовженням творення започаткованого Богом-Творцем, як основне завдання людини та можливість здійснення, довершення світу, дійсності та самої людини в її індивідуальному та суспільному особових вимірах [8, s. 39]. Звідси культура відіграє роль особового, об'єктного здійснення, реалізації, вдосконалення людини; функцію абсолютної гуманізації людини.

Культура має два аспекти: внутрішній — істотний, закорінений в духовному світі людини, та зовнішній — другорядний, закорінений у фізичному, матеріальному світі людини, його процесах, використанні для її користі. Обидва аспекти тісно

пов'язані в одну інтегральну цілість, подібно як вимір самої людини. Культура з огляду на це просто комплекс праці чи дій, діяльності, а зв'язок людської особи з рештою дійсності. Вона – і спосіб входження, втручання особи у світ та його устрій, і спосіб сприйняття світу, отої «всієї іншої дійсності» та його входження в особовий світ людини. В цей спосіб культура постає як гуманізація, а скоріш персоналізація світу та «окультурення», розвиток людської особи. Людина творить культуру і водночас живе в ній, тому відзначається буттям та існуванням культури та здатністю творити культурне буття.

Культура в своїй істоті стає творенням і формуванням індивідуальної та суспільної особи як центру світу. Тому це своєрідний остаточний наслідок буття людини. Розпочинається від моменту існування людини, входження в площину часу і простору, історії; має своєрідний самочинний характер. Не обмежується тільки якоюсь частиною, сферою діяльності чи творчості людини, а охоплює усі можливі аспекти людини, які дотичні до неї, стосуються її чи можуть стосуватись. Це стосується всіх можливих співвіднесень людини: до себе самої як особи, до іншої людини, суспільства, світу природи, будь-якої дійсності та Бога. У філософському та теологічному підходах культура має первинний та універсальний характер, охоплює усю широту, повноту та глибину людини, яка знаходиться посередині буття, в центрі дійсності та проходить процес здійснення, реалізації себе як особи, прямуючи до повноти. У внутрішньому аспекті стає реалізацією природи людини в повноті особового буття, а у зовнішньому – способом її самовираження та впливу на усю дійсність своїм особовим буттям.

Центром буття культури, у всіх її вимірах та ділянках, завжди буде людська особа. І саму культуру можна зрозуміти тільки з перспективи та у ключі особи. Усе у світі трансформується завдяки особовому суб'єкту людини, який перетворює, перемінює, переводить одне буття в інше, змінюючи його, в тому числі переводячи у площину культури. Особа стає найвищим і найбільшим джерелом та метою культури [8, s. 42]. В цій площині перетинаються та зустрічаються об'єктні, аперсональні впливи з суб'єктними, персональними, причому завжди за посередництвом ества, яке є синтезом тіла та душі, матеріального та духовного. Особа стає центральним місцем зустрічі космосу, природи з Богом.

Оскільки культура – це творення, до того ж від самих початків, тобто започатковане самим Богом, а вже продовжене людиною, то тут знаходимо площину перетину культури та теології, але завжди в персоналістичному ключі [1, s. 988]. Творчість, як спосіб дії, самовиразу та реалізації, отримує наповненість та значення у площині людської та Божої Особи. Теологія в цей спосіб може доповнювати ідеї культури, надавати особливого виразу.

Культура постає також як комплекс властивих особі рецепції світу та реалізації фундаментальних цінностей та досконалості. Теологія натомість

стосується передовсім сфери дослідження, пізнання та систематизації. Провідну роль відіграє у цьому правда. В широкому значенні кожна культура спрямована на певну основну правду. Можна сказати, що культура в аспекті пізнання відзначається тенденціями абсолютизації групи основних правд. Тому навіть якщо це суто природні, фізичні чи матеріальні правди, то вони також формують своєрідну пара-теологію. І немає значення, що ці правди стосуються іноді зовсім різних сфер, головне – формують одну, загальну теологію. Деякі культурні сфери Заходу і Сходу творять своєрідну нерелігійну теологію, де головною правдою стає матеріалізм, атеїзм, гедонізм, культ світу, патологічний егоїзм. Існують також нехристиянські теології, які визначають властивий характер даної культури. Однак кожна теологія і кожна культура повинна прагнути поборювати не одна одну, а зло, яке завдає шкоди людству та людині, а особливо особовому буттю чи розвитку особи в її прямуванні до досконалості і повноти. Кожна культура не виражає повноти, цілої та абсолютної правди, а є скоріш доповненням ситуації людини, додатковим поясненням та вираженням певних правд. Натомість християнство пропонує універсальні людські, особові правди, вносить в культуру найвищі цінності, зокрема персональні, які сконцентровані, виражені та пропонувані у Христі. Справжня культура повинна допомагати та допомагає людині в особовому розвитку, саме так можна відрізнити культуру від чогось іншого. Християнська культура вказує на ті особові цінності та можливості, які універсально зосереджені в Ісусі Христі. Натомість сам Він очищає, зцілює та цілеспрямовує усю культуру, будь-яку, оскільки жодна не має рис досконалості та абсолютності. Теологія дає культурі чітке усвідомлення сенсу, пізнання можливостей її здійснення та завдань, які перед нею стоять, – не загальних, поверхневих, партикулярних, а правдивих та глибоких. Культура повинна служити, допомагати людині, а не поневолювати її в який би не було спосіб.

В персоналістичному підході культура постає як глибока та всебічна гуманізація усієї дійсності. В культурі людина усю свою соматичну дійсність спрямовує на особу, на власне ество, людську абсолютну та цілісну істоту [3, s. 57]. І тут, в ній, дочасне людське буття здійснюється, перетворюється та реалізується у неповторний спосіб. Тут також відбувається процес удосконалення та вираження зв'язку з Богом. Людина перетворює дійсність, себе і свою реляцію та зв'язок із Богом, що знаходить вираз в культурі. В культурі відбувається навіть окультурення, вдосконалення образу Бога, прихід до його більш правдивої постаті. Тому в концепції Ч. Бартніка культура набуває свого особливого образу та постаті за допомогою доповнення концепції особовим та універсальним аспектами [6, s. 71]. Культура стає динамічною структурою людини в її особовому бутті та новою здатністю і властивістю існування, стає шляхом здійснення, реалізації людини, тому можна говорити про культурний процес здійснення особи.

Індивідуальна та спільнотна антропогенеза через історіогенез тісно пов'язується з культурогенезом, де людина творить, формує себе та дійсність.

Ділянки чи сфери культури аналогічні людському феномену у його проявах та формах. Насамперед можна говорити про індивідуальну культуру, або скоріш про індивідуальний вимір культури. Після нього йде культура суспільства, яка є виразом того, чим пов'язані індивіди соціуму. У ширшому значенні можна також говорити про культуру людства, до того ж у площині всього світу, тобто про своєрідну мегакультуру, або ж універсальну. І врешті можна розглядати предмет пан-космічної культури як вираз пан-космічної екзистенції людини, за допомогою якої людина вкорінюється у всесвіт [8, s. 46]. У кожному випадку та сферах йдеться про процес трансформації людської природи в особу, спільноту осіб та особовий людський рід і формування такого всесвіту, який відзначався б персоналістичною реляцією стосовно людини. Усе це можна назвати процесом персоналізації. Хоча процес персоналізації значно ширший за процес культури, культурогенез відіграє у ньому значну роль. Культура бере участь в подоланні амбівалентності наповнення змісту життя людини: існування та неіснування, буття і небуття, добра і зла, правди і фальші, цінностей та антицінностей. Тому культура знаходить свій вираз та повноту завдяки амбівалентності людської екзистенції та історії. Тому все, що не допомагає та не пов'язане з гуманізацією, здобуттям людяності та персоналізацією, слід розглядати як не-культуру [5, s. 450]. Усе, що шкодить, заперечує, блокує особовий вимір людини в її індивідуальному та спільнотному вимірах, навіть якби розвивало якийсь інший аспект, скажімо, тіло, властивості, вправність, техніку життя, слід вважати антикультурою і в жодному випадку видом культури чи субкультурою. Християнство в цьому контексті дає ті цінності та правду, які підкреслюють та допомагають розвинути персоналістичній концепції культури [4, s. 8] як такої, яка може розвинути особу у правді до осягнення її повноти.

Поряд із духовним та матеріальним вимірами культури іншу верству творить цивілізація, яка полягає у суспільному, колективному, соціальному та політичному виразах життя: мова, письмо, система міжперсональних знаків, мистецтво, наука, право, винаходи, відкриття, напрямки, стилі, виховання, традиція, адміністративні структури (села, міста), стиль життя, фольклор, мода, устрої, поступ, відпочинок, спорт, суспільна естетика, засоби суспільного спілкування та інформації, інше. І всі ці три верстви культури творять одну неподільну цілість, хоча кожна має свою специфіку та вираз. Духовна культура відповідає духові людини, матеріальна – тілу, а цивілізація – сфері психіки та емоцій, які служать посередником між тілом та душею, діючи та впливаючи на обидва [10, S. 355-356]. Двигуном та силою усього є особа, яка творить ще й перехідник між згаданими верствами. Культура має свій особовий вимір, який базується на естві людини а також фізичний,

природний вимір, який базується на тілі, природі людини, і занурений в матеріальне. Тому культура відзначається аспектами буття суб'єктом і об'єктом. Найповнішим її об'єктом, а водночас предметом і метою слід вважати особу: індивідуальну та спільнотну. Звідси культура остаточно знаходить свій сенс, спрямованість та мету в будівництві людської особи [9, s. 477]. Особа і культура знову, подібно як і попередні буття, взаємно пов'язані та допомагають у творенні одна одною.

Особа на внутрішньому, глибинному рівні пов'язана з культурою. Натомість сама культура стає автоперсоналізацією людини, а водночас і персоналізацією світу. Виводиться вона з основ буття особи, існує завдяки особі та спрямована на особу і її розвиток за посередництвом безлічі функцій та можливостей [7, s. 80]. Також її можна назвати одним із найбільш досконалих та природних способів виразу людини в її особовому бутті. Людина персоналізує культуру у всіх її вимірах: матеріальній, духовній та цивілізаційній. Причому індивідуальна особа знаходить вираз своєї індивідуальної культури у спільноті осіб. В цей спосіб відбувається інкультурація особи. Культура стала одним із основних способів існування та діяльності людини.

В рамках культури особа взаємодіє, впливає та пов'язується із усіма видами мистецтва та з технічною культурою. Серцевиною культури слід вважати красу, в тому числі красу кожного буття, і технічного також [там само]. Оскільки мистецтво стає способом перетворення дійсності, формуючи одне буття в інше, красивіше, досконаліше, то особа стає тим, хто відкриває красу буття та творить її нові форми. За допомогою цієї краси людина будує себе і світ. В культурі найбільш виразно та промовисто проявляється існування особи [13, s. 154]. Вона (культура) стає середовищем особливої персоналізації дійсності, світу і людини.

Поняття культури досить складне та має багато аспектів. Ч. Бартнік, як представник персоналізму, пропонує трактувати її персоналістично, тобто в категоріях особи. Беручи в її концепції за відправну точку особу, людина постає як творець культури, а вона сама стає виявленням істоти людини як особи. Культура відкриває істоту людини і суспільства та свою роль і завдання в їх житті. Завдяки їй людство висловлюється, відкриває себе і стає собою [12, s. 261]. Людина формує та будує дійсність і своє дочасне життя згідно з ідеєю Бога і людини, за взірцем, а також згідно із правдою, красою, свободою. Культура поєднує світ людської творчості, особового виразу зі світом цінностей Божих, щоб у них і за допомогою самої культури зростати у повноті особи.

Культура має власну історію та життя. Деякі мислителі вважають, що культура подібна до людини: народжується, осягає свою наповненість та зміст і вмирає. Але цим заперечується загальне поняття культури як загальнолюдського надбання і буття. Пропонується біологічний підхід на тлі еволюціонізму, де ведеться боротьба між культурами, і одні виживають, а інші вмирають. Однак польський мислитель

пропонує дивитись на світове культурне надбання як на велике Культурне Дерево, подібне до дерева Життя, в якого відмирають окремі частини кореня чи гілки, але воно знов і знов народжує нові, інші. В цей спосіб людство народжує одну Універсальну Культуру [5, s. 451]. В світі відбуваються різноманітні процеси: генезис культури, акультурація, інкультурація чи декультурація. Однак з універсальної перспективи існують сталі, постійні культурні нашарування та системи, які не гинуть, а вдосконалюються і доповнюються, розвиваються, формуючи цілість культурологічного процесу, в якому розвивається як кожна індивідуальна особа, так і спільнота та ціле людство. Хоча і ті, що відмирають, зникають, також мали своє місце та значення у загальній, цілісній постаті культури. На них базувались і розвивались інші, які залишилися в універсальній культурній спадщині людства.

Культура в своїй істоті повинна бути вільна та автономна, як і людина. Хоча ця автономія не може трактуватись як абсолютна, оскільки слід зважати на основну рацію – людину, її особове здійснення, беручи до уваги як визначники добро, правду і красу.

Необхідним слід вважати плюралізм культур з їх світоглядом, устроєм, особливостями. Хоча і не може бути так, що відмінності та різноманіття культур стануть поділом та відокремленням один від одного. В кожній спільноті існують різні культури, але завжди є одна домінуюча, головна. Основи культури завжди повинні бути спільні, тотожні і загальні, які б об'єднували спільноту.

Провідну роль в культурі завжди відігравала релігія. Релігію та культуру слід розрізняти, хоча цілковито не розділяти та не розмежовувати. Релігія в своїй істоті не культура, і культура не може вважатись ділянкою чи сферою релігії. Це величини різного ґатунку і різних площин. Культура стосується природи та світу, а релігія – Абсолютності та Трансцендентності. Культура і релігія відзначаються властивими їм ступенями автономності. Остання натомість будується та виростає на культурі [1, s. 985]. Культура повинна давати можливість розвитку релігії та підтримувати її. Вони в позитивний спосіб, хоча не технічно, між собою пов'язані. Культура сама по собі, абстрактно беручи, не релігійна і не позбавлена релігійності. Остаточним визначником слугує тут персональна інтерпретація людини. Певною мірою вони взаємно необхідні одна одній. Культура без релігії не зможе підвестись до необхідних вершин, занепадатиме та може «спустошитись», а релігія не зможе без культури розвинути, отримати необхідний вираз та наповненість. Культура повинна черпати з релігії необхідний зміст, теми та ідеї [5, s. 455]. Між релігією та культурою повинен відбуватись творчий діалог та співпраця з метою досягнення повноти особового самовираження людини, але завжди із збереженням автономності, наповненості та тотожності кожної із них. Вони повинні черпати із засобів одна одної, щоб могли краще розвинути та вийти на вищий, кращий етап буття.

Будь-яка культура повинна відзначатись респектом та пошаною людської гідності, пам'ятаючи свою роль і завдання у розвитку особового буття людини. Тому не може керуватись нічим іншим, як персональними категоріями добра та правди, повинна підлягати ієрархії цінностей та нею керуватись. Може мати місце формування та творення будь-якої культури, в тому числі «нової» чи «футуристичної», але завжди беручи до уваги згадані цінності, насамперед особові [3, с. 132].

Ч. Бартник закликає до будування і творення прозопоїчної культури, тобто відповідно до особи. Вона повинна бути наповненою особовими елементами, структурою, цінностями, оскільки стає особливим та важливим видом і засобом реалізації, творення і виразу особи. Тому підлягає усім категоріям людського буття: реалізування істоти людини, її існування, історії, екзистенції, етики, естетики, практики та користі. Культурологія стає природним наслідком та продовженням антропології і прозопології. На його думку, без персоналістичного підходу та трактування не може бути жодної сенсовної та корисної культурології, творчості, мистецтва тощо [5, с. 458]. Водночас людина завжди залишається понад культурою і дійсністю в цілому, оскільки є значно вищою категорією та цінністю в порівнянні з будь-яким буттям. Тому культура не може бути понад нею, диктувати, визначати. Вона будується на особових началах людини і має допомогти іншій людині досягнути повноту розвитку свого особового буття [14, с. 33]. Звідси існує тісний зв'язок та співвіднесення обох площин: особової та культурної.

*

Згідно персоналістичного визначення, за вченням Чеслава Станіслава Бартника, культура має характер і вигляд динамічного процесу, вона є рухом, спрямованим від фактичного стану, як початку, та прямуванням до ідеального стану, як фіналу. Формою, проявом цього руху є ідеал повноти особи та особової досконалості. Джерелом, найглибшим суб'єктом, рацією та метою культури слід вважати людину в її історичному становленні, здійсненні себе, що започатковується в момент існування людини та завершується у кінці, фінальному стані, коли досягається Повнота Особи. Тому культуру слід сприймати та трактувати у персоналістичному ключі [11, с. 14].

Список використаних джерел

1. Bartnik Cz. St. Dogmatyka katolicka. – T. 2. – Lublin, 2003.
2. Bartnik Cz. St. Historia filozofii. – Wyd. 2. – Lublin, 2001.
3. Bartnik Cz. St. Kultura i świat osoby. – Lublin, 1999.
4. Bartnik Cz. St. Kulturotwórczy wymiar chrześcijaństwa jako motyw jego wiarygodności w ujęciu Ks. Wincentego Granata [Recenzja pracy doktorskiej M. Puchały] // Biuletyn Informacyjny – Teologia w Polsce. – 2002. – № 68-69. – S. 6-8.

5. Bartnik Cz. St. Personalizm. – Wyd. 2. – Warszawa, 2000.
6. Bartnik Cz. St. Szkice do systemu personalizmu. – Lublin, 2006.
7. Bartnik Cz. St. Szkic o osobie // Roczniki Teologiczno-Kanoniczne. – 1990. – № 37, z. 2. – S. 69-83.
8. Bartnik Cz. St. Teologia kultury. – Lublin, 1999.
9. Bartnik Cz. St. Teologia społeczno-polityczna. – Lublin, 1998.
10. Bartnik Cz. St. Z teologii kultury // Ateneum Kapłańskie. – 1989. – № 112, z. 3. – S. 354-366.
11. Kowalczyk S. Filozofia kultury. Próba personalistycznego ujęcia problematyki. – Lublin, 1996.
12. Rusecki M. Zagadnienie personalizmu w pracach badawczych Wydziału Teologii KUL (1968-1993) // Roczniki Teologiczne. – 1996. – № 43, z. 4. – S. 249-263.
13. Stachowski Z. Personalizm [Recenzja książki Cz. S. Bartnika: Personalizm. – Lublin, 1995. – 445 s.] // Przegląd Religioznawczy. – 1995. – № 2. – S. 152-155.
14. Табачковський В. Життєвий світ людини і пізнання: персоналістична інтерпретація // Філософська думка. – 2006. – № 2. – С. 14-34.

Fr. Richard Gorban

Personalistic definition of culture in the works of Czesław Stanisław Bartnik

Summary: According to personalistic definition of Czesław Stanisław Bartnik, the culture is characterized as a dynamic process. It is a dynamism directed from factual reality, as the start, towards ideal state as its goal. The ideal of the fullness of a person and its perfection is the form and manifestation of this dynamism. A human being, its self-realization, becomes the source, the deepest subject, reason and the goal of culture. This process is an integral dynamism that goes from the moment of human existence and ends in the final stage, when the Fullness of Personality is achieved. This is why the culture has to be perceived and treated in personalistic key.

Рукопис наукової статті надійшов до редакції «Доброго Пастиря» 20.09.2010 р.